

Радован Миловић

ПОЕТИКА ПРОСТОРА У НОВЕЛИ „ЈАНОШ И МАЦКО“ ВЕЉКА ПЕТРОВИЋА

Међу новелама са трагичним конфликтом Вељка Петровића посебно издвајамо три: „Јанош и Мацко“, „Буња“ и „Булка“. Аналитички прилази конфликту трагичности упућују на читави систем уметничких квалитета поменутих проза Вељка Петровића. То су они садржаји који су дубље и са више драматичности захватили стварност, понирући далеко дубље од њених спољашњих атмосфера. Новеле испуњене конфликтом трагичности сведоче о превазилажењу приповедачког оптимизма као форме заостравања критичног поимања да „живот човека — то је драматична форма постојања“.

Вељко Петровић је могао своја многа сазнања о свему и свим видовима људског понашања заострити до највеће могуће мере, до опорих и поражених раскида као што су они у новели Јанош и Мацко. Могао је да се замишљено удаљи и врло строго загледа у пејзаже истог света чијим се делом најприсније осећао, у коме је тражио све лепоте и изворе крепости. Могао је са доста лакоће да проникне у стравичне суштине живота, у оно што човека угрожава, отуђује и растаче у затеченој традицији класног друштва, обичаја и ситничавих затворених интереса, у све оно што није свет за човека, већ његова принуда, несрећа и често узалудна борба. У жижи свих садржаја за оптиком трагичне и немиле реалности на врло једноставан и дубок начин је транспонован један рационално настројен склоп пишчевих гледишта и идеја.

Уметничка проза „Јанош и Мацко“ као трагична историја јунака — „човек не на свом месту“, остала је изразит пример оног дубоког, не само конкретно визуелног, него и психолошко-лирски откривеног простора који је заснован на самим деловима једне до дна понижене и угњетане душе од „ствари које су спасене из великог бродолома“. Ова веома успела проза у себи скрива велики простор и бекства и угрожености јунака. Необична је прича о друговању човека и презрене животиње, страху од туђе свирепости у кругу манастирског живота. Све је реално, свакидашње, у растућем непријатељству које се ни једног тренутка не смирује и све се несреће групишу око јунака новеле и његовог магарца. Све то асоцира на „ко живи у себи, напада га све из вана“ и даље „ко не зна да врећа, умре од заданих рана“. Ово елегично сазнање потиче из Јаношевог живота које је инспирисано смрћу. Новела има мноштво релација и поетских значења, Доживљава се конкретно и уводи нас у шире људске угрожености и смрти. Из ње зрачи, или се емитује, један више-

димензионални, врло симоличан простор из кога се јавља мноштво пулсација живота и истина. Оптика простора у новелистичком стилу Вељка Петровића у исто време представља и питање простране локализације одабраног мотива. У новели нема уопштених декора или обавештења писца о вањским околностима, све је дато, у друштвеним преживљавањима јунака. Зато је простор новеле испуњен драматичком људске душе. Има доста сличности са Толстојевским схватањем да су све сретне породице сличне једна другој, али и да је свака породица несретна на посебан начин.

Вељко Петровић је знао да процени стилско-креативни значај таквих раскида личности формираних друштвеном ситуацијом и околностима и кобним последицама трагичног фатализма. У томе се осећа утицај Толстоја, Достојевског и Чехова које је Вељко Петровић изузетно уважавао и по много чему следио. Волео је да остане у оквирима познатог, присног и свакидашњег. У новели „Јанош и Мацко“ оптика миљеа је Чеховски осенчена трагизмом личности, опис простора чине детаљи, поетске слике и један шири миље, који делује на изврстан начин и законитно.

Новеле Вељка Петровића, лоциране на миље великог града, немају свој пролог у јединству човека и средине као у дубравама старог Врања Боре Станковића које су пуне мириса, плодова, винограда, старих грабевина и немилосрдних људских илuzioniја, месечевог сјаја; већ су најчешће у простору неке гостионице и чиновничких разговора, где неко лице казује о занимљивом случају као у „Незавршеној причи“.

Али у „Јаношу и Мацку“ је сасвим други поступак. Визија простора је органска у стилском простору „необичног“. Она је сва у спајању сна и привидности, у неизбежној трагици и решавању животних антагонизама и противуречности друштвених околности.

У простору манастирског живота стоји Фрушка Гора, свет пишчевог детињства који је дубоко упртан у његовим сећањима. Биографски податак о томе да се отац Вељка Петровића закалуберио и био професор богословије у Карловцима има велики значај за пишчево формирање и један је од посебних услова за уметничку евокацију таквог простора. Писац је добро познавао манастирски живот и зато је писао: „Ти људи око манастира и у манастиру, који се, због умилјавања око игумана, намесника, лугара и пољара, па и око кључара и куварице, споречкају сваке недеље по неколико пута, пустивши сав бес да протече друмом и потоком гласно и бестидно, па се онда и опет мире, склапају заверу и даље газе своје задане речи; сви ћудљиви, нерасудни, као што су фрушкогорски потоци што час набујају, час усахну, час се замуће, час пробистре, милећи, премећући се, шумећи и шапућући: те нагонске распуштене природе нису могле трпети међу собом спокојног и ћудљивог рибег иноверца. То су биле разголићене душе које су једна — другој међусобно поценале кошуље са прсију („Јанош и Мацко“ 376 страна, Сабране приповетке, Матица српска — Просвета 1964. године). Вељко Петровић открива истину о манастирском животу без икаквог околишења, онако како се тај живот и одвијао у кругу манастирских зидина. Цела новела се одвија у полузамраченим просторима и полусновима. У свему је издвојена игуманова фигура који не учествује у хајци на човека и увиђа да је то ситно плетење замке око Јаноша веома недостојно и прљаво, али остаје затворен у својој манастирској просторији, усамљен и одсутан. Остала лица у одајама и другим просторијама дата су као паразитске и асоцијалне фигуре карикатурално осенчене. У такву манастирску средину долази бивши интелектуалац Јанош Томка, један од оних бродоломника за кога још једва да има мало места под сунцем у тужном простору ситнијих и неумерених људских пакости.

Манастирско људско мноштво полази од тога да Јанош није њихов, да је ученији и да је стигао из неког другог, чиничког света. Они мутно осећају да је придошлица Јанош препун разочарења у људе које је познавао из грађанског staleжа и свега администрације, да ништа не тражи осим онога што налази на периферији живота у ћутању и топлом друговању са Мацком. Своје уточиште у манастирском животу нашао је само под једним условом: да о свему што се тамо збива и догађа непрекидно ћути, да се одрекне сваке амбиције, јер је његова прошлост мртва. Али он остаје човек у тој једноличној патњи. Другује са Мацком и марљиво брине о задатку који му је Игуман дао кроз строгу наредбу и упутства: „Мора за сваки дан изрезати и исцепати дрва, и то и пањева и осредних за ложење и мора нацепкати и ситнине за потпаљивање. Мора почети ложити у пет ујутру и држати собе једнако топле цео дан; осим тога навући воде за кухињу и кућу у буре, за кухињу и у све остале канте. У томе ће му помагати стари магарца, прослављен по својој околини по имену Мацко са два чабра“. Марљиво брине о сечењу дрва за манастирску кухињу и чува каблове за воду. Уметник га слика као прибрану личност у некој спознаји о правој вредности живота, сунца и скромних услова егзистенције. Јанош није огорчени бродоломник, осветољубивих намера. Велики је његов смирај, библијско ћутање његове душе. „Он је дошао само да живи, да буде заборављен и да заборави. Да гледа само сто центиметра преда се, да мисли само унапред двадесетчетири сата и да ради само оно што данас мора свршити, како би легао и сутра опет одрадио одређени посао. Бити обузет најближим предметима и најкраћим временом, секиром, сунчим дрвима, стварима које се дају подложити својим школама и које немају језика. Дојести своје дане тако и потрошити снагу. Не бринуту се низашта боље и лепше, но утопити се у тренутку, онаквом какав јесте“.

ПОРТРЕТ

Међутим, ни у том веселом кругу, иза манастирских зидова неће бити мира ни хармоније за Јаноша, иако он тражи убоге мрвице живота. Манастирска куварица, искушеник Алекса и друга лица налазе да треба на неки начин онемогућити друговање Јаноша и магарца и то не само ради обичне забаве него зато што осећају ученог човека у својој средини као неку врсту супериорног духа. Тако се искује завера против Јаноша, на почетку комична и безазлена, да би се на крају завршила више него трагично. Аутор вешто разоткрива друштвене антитезе људских односа из више угла и са више становишта.

У средишту између манастирских групаша и ћудљивог Јаноша, између оног асоцијалног у људским поступцима и једног људског лица које злу не може да умакне, шири се читав низ уметничко-психолошких истина. Из свега тога се излучује питање трагике и посрнућа личности (Јаноша) које се у таквим околностима не може зауставити. Драматика све више нараста, уколико је израженија одбојност између промашеног интелектуалца и његове околине. Нема острва утехе за Јаноша и Мацка. Тако, негдашњи учени правник, зналац Петефија и енглеског језика, у својој прошлости је искусио „као бивши робијаш“ много горе часове живота одајући се алкохолизму и неуспевајући да се одржи ни као службеник код угледног адвоката у Банату. Али у њему постоји једна врста сазнања да живот ипак има неки свој смисао и после свих раскида. За њега је манастир принудан и тужан кров над главом, бедно постоје „од кукурузне љуштике“ о чему његова горчина налази неки свој смисао. Јанош Томка је после учињеног греха и претрпљене казне хтео да се упусту у борбу са светом и да силом отме себи места у њему. Али сви ти напори постадоше јалови. Зидина предрасуда и сукњар-

ког грађанског морала била је тврђа од његових ноктију и темена. Он је најзад клонуо и пао изгубљен и крвав. „Он је мислио да ће дубоко пасти у очајање оног часа кад јасно схвати да је жив закопан. А није. Откинуло му се само нешто драго и звучно у прсима, сузила су му се рамена, пала му је глава, очи су му се смугиле као огабена, просута вода и зажелио је мира, ћутања, немишљења и заборав“ (Јанош и Мацко 379 страна). То је коначно сазнање Јаношево о свему који у себи садржи једну тужну извесност одржања и стојничам. У тим мислима се може наћи садржај Ракићевог „Долара“, где човек не без песимизма увиђа да је лишен одмора и слободе, као и Ракићев вранац, Јанош не жели да „мирише траву“ и „осећа вир“.

Јанош не страда „само због свог неваљалства“. Његов однос према магарцу је лирски, заштитнички и врло топао. Из тога се даље закључује да јунак новеле жели да замени све оно што је изгубио или могао имати у другим приликама и срединама. Његова странпутица нема краја, зато што његова околина прижељкује његов пад притајено са отвореном бруталношћу у којој предњачи искушеник Алекса. Међутим, имајући у виду да је потпуна изолација човека немогућа и да је мноштво увек јаче од појединца, новела се развија тако да се са неугодним осећајима прате многе понижавајуће сцене и очекују стравичан Јаношев пораз и завршетак. Јаношева појава омогућава добро праћење историје човека који се одрекао сваке амбиције. Његове карактерне црте у свему припадају смислу лирске симболике. Јанош је у основи нерационална личност коју супротности живота све даље и дубље потискују и потенцирају. У манастирској водоноши и слуги мера је душевност а „страх од града“, од прошлости и злих намера средине врло је интезивна.

Бројне су странпутице новеле на којима се лако уочавају та безразложна, докона груписања мржње, нестрпљена која гледају што је могуће пре да покосе своју жртву. Ова жртва несвесна свега тога, којој није стало ни до чега другог осим до голог опстанка и хлеба који може да заради, има се утисак да је Вељко Петровић хтео да истакне неминовност пораза индивидуалног при чему је људска срећа поражена до краја без икакве наде и ослонаца у сумраку усамљене егзистенције. То је дата слика људског лица искљученог из живота с једне и с друге стране, о ономе где је наративни грађански и манастирски живот испољио крајње негативне ефекте одбојних сила, све оно што је варварски стварно и разорно усмерено против човека у беди његовог опстанка. Све се дешава у немилим околностима у којим влада сталешка свест и безобзиран однос према човеку који води у коначну пропаст и прерану завршницу живота Јаношевог. У томе долази до свог пуног изражаја трагичност конфликта који је Вељко Петровић до пуног савршенства умео да оствари и да га реализује у широкој оптици поетског простора.